

Motivy analýzy

Comtova sociologie je dnes už v podstatě antikvární záležitostí. Žádný ze současných buržoazních sociologických směrů ani jednotlivých autorů se k celku Comtova díla důsledně nehlásí a marxistická kritika přesvědčivě dokázala neudržitelnost Comtových názorů, plynoucí jak z nedialektických metodologických východisek, tak z idealistických teoretických předpokladů, což obojí bylo podmíněno koneckonců třídně apologetickou funkcí celého Comtova učení. Přesto má smysl se i dnes z marxistických pozic Comtovými názory zabývat, a to ze stejných důvodů, z jakých se zabýváme i jinými významnými představiteli dějin buržoazní sociologie.

Na jiném místě jsem se pokusil podrobněji dokázat, v čem tyto důvody spočívají [Sedláček 1979]. Zde pouze ve stručnosti připomínám, že dějiny buržoazní sociologie za prvé poskytují současnému marxistickému sociologovi bohatý a zajímavý materiál pro jeden ze speciálních postupů marxistické teorie, jakým je analýza ideologických obsahů myšlenkových struktur. Tato analýza, jež patří k nejzákladnějším a nejoriginálnějším metodologickým nástrojům marxismu, umožňuje dokázat třídní zakotvenost každého podstatného a závažného poznatku týkajícího se společenského života i jeho ideologickou funkci. Vývoj názorů na společnost, včetně názorů buržoazních sociologů, přestává tak být autonomním procesem, jak před vznikem marxismu byl a doposud koneckonců je všemi idealistickými směry chápán, a stává se závislým na vývoji a transformacích hlubších sociálně ekonomických struktur, byť složitě zprostředkovaným a ne vždy snadno a jednoduše odhalitelným.

Z toho ovšem zpětně pro marxistického historika sociologie, ale i všech ostatních společenskovědních disciplín a myšlenkových obsahů vyplývá nelehká povinnost zmíněné hlubší sociálně ekonomické struktury znát a analyzovat. V polemice s buržoazními sociologickými směry minulosti i současnosti vystupuje tato otázka zvlášť do popředí, neboť myšlenka o v poslední instanci určující roli společenského bytí ve vztahu ke společenskému vědomí je předmětem nejostřejších kritik, což je z ideologického hlediska zcela pochopitelné. Pokud by se totiž podařilo dokázat nepravdivost této základní teze materialistického pojetí dějin, mělo by to dalekosáhlé ideologicko-politické následky pro celou marxistickou teorii i pro praxi dělnického hnutí.

Dějiny buržoazní sociologie mohou být za druhé pro současného marxistického sociologa do jisté míry i zdrojem inspirace. Způsoby, jak byly určité sociální problémy buržoazními sociology minulosti teoreticky řešeny, jsou pro nás dnes už většinou překonanou záležitostí, ale problémy a otázky samy často zůstávají a je třeba se jimi zabývat. I v sociologii, zejména v té její části, která se zaměřuje na nejobecnější teoretickou a metodologickou problematiku a kde tudíž nutně dochází ke styku a k určitému prolínání s filozofickými tématy, podobně jako ve filozofii existují jisté otázky, s nimiž se bude každá nová doba a generace tak či onak vyrovnávat. Výstižně to vyjádřil známý sovětský autor T. I. Ojzerman, který napsal: „Vědy naší doby se zabývají hlavně předměty, jejichž sama existence byla v minulosti neznáma. Dnes existuje množ-

ství vědeckých disciplín (včetně oblasti základních výzkumů), které v minulosti vůbec neexistovaly (...). Naproti tomu problémy, jimiž se zabývají filozofie soudobé epochy, v určité míře a v jistém smyslu byly i problémy dřívější filozofie. (...) To znamená, že mnohé ze základních filozofických problémů vznikají už na úsvitu civilizace. (...) Základní filozofické otázky vznikají spolu se samotnou filozofií a to specifickým způsobem charakterizuje filozofické poznání. Proto když se historik filozofie obrací k minulosti, zkoumá problémy, jež si do určité míry uchovaly svůj význam i pro pozdější dějiny lidstva. *Současné* kladení těchto problémů, stejně jako jejich řešení se pochopitelně podstatně liší od dřívějších“ [Ojzerman 1982 : 7]. Domnívám se, že totéž do značné míry platí i pro zmíněnou oblast sociologické problematiky.

Znalost dějin buržoazní sociologie může být proto pro nás zdrojem poučení, i když zpravidla pouze negativním. I neúspěšné pokusy o řešení některých základních sociologických otázek jsou totiž poučné, pokud jsme s to správně analyzovat a vysvětlit, proč jejich autoři nedokázali dospět k pravdivým závěrům.(1)

Konečně jsou buržoazní sociologické směry minulosti zajímavé pro současného marxistického sociologa svými způsoby reagování na marxismus, respektive reagováním na tytéž otázky, které vždy byly v marxismu klíčové. Prakticky všechny tyto směry byly explicitní či implicitní polemikou s materialistickým pojetím dějin. Způsob reagování našich ideových odpůrců na teoretické a metodologické principy, z nichž vycházíme, i na konkrétní řešení společenských otázek, k nimž jsme dospěli, nemůžeme nechat bez povšimnutí, a to jak z důvodů ideologických (obhajoba vlastních východisek patří ke stálým povinnostem marxistického badatele), tak z důvodů rozvíjení teoretického odkazu klasiků marxismu-leninismu (sama kritika, již jsme vystaveni, nás v některých případech může podnítit i k tomu, abychom lépe promýšleli naše závěry a hlouběji i přesvědčivěji je propracovávali).(2)

Uvedené argumenty jsou obecným zdůvodněním toho, proč má smysl, aby se současný marxistický sociolog dějinami buržoazní sociologie zabýval. Jsou rovněž vhodným návodem a východiskem pro marxistickou analýzu Comtova díla.

Tato analýza je nemyslitelná bez rozboru protikladů doby, ve které Comte žil a na niž svým dílem reagoval. Protože to byla doba mimořádně rozporná, plná paradoxů, nelze se divit, že bohaté na paradoxy je i Comtovo dílo.

Základní paradoxy Comtova učení

Tři základní paradoxy Comtovy tvorby naznačil B. Engels ve svém dopise F. Tönniesovi z 24. ledna 1895. Je to 1. paradox vyplývající z toho, že v Comtově systému je „řada geniálních myšlenek, které jsou však téměř pravidelně více či méně pokázeny nedostatečným rozvedením“, 2. paradox vyplývající z „omezeného šosáckého způsobu nazírání, který je v příkrém rozporu s onou genialitou“ a 3. paradox daný tím, že Comte usiloval o „hierarchicky organizované náboženské zřízení s opravdovým papežem v čele, které je plně saint-simonovského původu, ale bez veškerého mysticismu a v maximálně střízlivé podobě, takže Huxley mohl o comtismu říci, že je to katolicismus bez křesťanství“ [Marx, Engels 1975 : 423].

Zabýváme-li se Comtovým dílem podrobněji, než mohl učinit Engels ve

(1) Podrobněji k významu této stránky studia dějin sociologie viz například J. Szacki [Szacki 1981 : 13–28].

(2) K tomu viz podrobněji S. Rainko [Rainko 1979 : 21–25].

stručně poznámce svého dopisu, zjistíme, že obsahuje ještě celou řadu dalších paradoxů. Ostatně sám Engels uvádí, že „pokud jde o tohoto ‚filozofa‘, je (...) třeba vykonat ještě velký kus práce“ [Marx-Engels 1975 : 422].

Za další hlavní paradoxy Comtova díla lze považovat skutečnost, že tento autor sice programově tvořil své učení jako teoretický nástroj boje proti pozůstatkům „starého režimu“, tj. proti feudalismu, klerikalismu a jejich ideovým oporám v podobě tradičního náboženství a konzervativní doktríny, ale zároveň si uvědomoval i některé nedostatky „nového režimu“, tj. kapitalismu reprezentovaného především velkou buržoazií, a poukazoval na určité slabiny její politiky (zejména parlamentarismu) a ideologie (zejména liberalismu hlásajícího volnou konkurenci a nezasahování státu do ekonomických otázek, což obojí podle Comta vede k vykořisťování, a tím k dezorganizaci společnosti). Comte, který je dnes všeobecně považován za zakladatele buržoazní sociologie, by s touto třídní charakteristikou svého učení o společnosti nikdy nesouhlasil, a nadto sama buržoazie v době Comtova života v tomto autorovi svého ideologa nespatořovala.

Při své kritice některých stránek kapitalismu i při šíření a propagaci svého učení se Comte jako k sociální opoře s oblibou obracel k proletariátu, jemuž podle tohoto autora patří významné společenské poslání v reorganizaci společnosti na nových, tj. pozitivistických principech. Comte dokonce někdy neváhal nazývat své učení socialistickým, ovšem na rozdíl od revolučního socialismu to měl být podle jeho vlastního upřesnění tzv. socialismus systematický. Paradox Comtovy doktríny zde spočívá v tom, že historické poslání proletariátu redukuje pouze na morální působení této třídy. K reorganizaci společnosti a ke změně postavení proletariátu není zapotřebí žádných změn v oblasti výrobních vztahů. Comte odmítá myšlenku revoluční změny skutečnosti a prohlašuje, že proletariát může splnit své poslání ve společnosti jen za podmínky, že se vzdá revolučních postojů a revolučních doktrín, tedy toho, co je jeho nejvlastnějším a neodmyslitelným znakem.

Dalším hlavním paradoxem Comtova díla je to, že na jedné straně, v oblasti teorie a metodologie, programově hlásal exaktnost a vědeckost, a na druhé straně se v jeho díle i praktické činnosti projevují dalekosáhlé spekulace, utopické úvahy o budoucí reorganizované společnosti, profetismus a dokonce všestranně propracované nové pozitivistické náboženství.

Jiný paradox Comtova učení lze spatřovat v tom, že byl sice zastáncem gnozeologického minimalismu, tzv. „přízemního“ zkoumání faktů (a v tomto smyslu obsahuje jeho dílo řadu pro pozitivismus typických agnostických prvků, neboť zdůrazňuje, že mnohé stránky reality jsou pro vědecké zkoumání nedosažitelné), zároveň však byl v jistém smyslu maximalistou, neboť jeho cílem bylo vypracovat vyčerpávající systém zahrnující veškeré lidské poznání.

Paradoxní jsou i osudy Comtova díla poté, co jeho tvůrce zemřel. Tento autor, který nesporně patří mezi zakladatele i přední systematizátory pozitivismu a který měl hlavní zásluhu na tom, že termín pozitivismus(3) začal

(3) Termín „pozitivní“ jako adjektivum charakterizující určitým způsobem pěstované poznání použil poprvé Saint-Simonův přítel Jean Burdin, který žil v letech 1786–1835. Od něho jej převzal Saint-Simon, v jehož pojetí termín pozitivní označuje vědění založené na faktech v protikladu k názorům založeným na spekulaci a dohaděch. A. Comte tento pojem dále propracoval a chápe jej jako jednotu šesti významů: 1. reálného v protikladu k zdánlivému, chimérickému; 2. užitečného v protikladu ke zbytečnému; 3. jistého v protikladu k nerozhodnému; 4. přesného v protikladu k vágnímu; 5. pozitivního v protikladu k negativnímu, kritickému v tom smyslu, že pozitivismus je určen nikoli k destrukci, což bylo podle Comta hlavní poslání metafyziky, ale k organizování; 6. relativního v protikladu k absolutnímu [Comte 1909 : 49–53].

být všeobecně používán, nebyl některými svými žáky a následovníky (kteří rozvíjeli pozitivistické teorie a metody po jeho smrti) za pozitivistu v pravém slova smyslu považován, a to právě v důsledku těch svých myšlenek, tendencí a postupů, jež s principy scientisticky pěstovaného pozitivismu konce devatenáctého století skutečně slučitelné nejsou. Někteří buržoazní teoretikové měli tendenci vysvětlit tento vnitřní rozpor Comtova díla tak, že byl způsoben intelektuálním úpadkem Comta na sklonku života, kdy psal svou druhou největší práci *Systém pozitivní politiky*, v níž právě rozvinul většinu těch myšlenek, které pro pozdější pozitivismus nebyly přijatelné. Tento názor však není správný. Podrobnější analýza Comtova díla dokázala, že zárodky všech základních tezí *Systému pozitivní politiky* byly obsaženy již v první velké Comtově práci *Kursu pozitivní filozofie* a že není důvod rozlišovat v celku Comtovy tvorby dvě zásadně odlišné etapy. Paradoxy nejsou v Comtově díle ničím vedlejším a nahodilým, ale patří k podstatě jeho tvorby a jsou od ní neodmyslitelné. Posláním seriózní analýzy Comtova učení není tyto paradoxy přehlížet nebo je uměle odstranit, nýbrž vysvětlit, proč byly jeho nutnou součástí a jaké byly jejich příčiny.

Paradoxy doby

Východiskem vysvětlení příčin paradoxů Comtova díla je — podobně jako v případě analýzy děl jiných autorů — rozbor té sociálně politické a ideové situace, která koneckonců byla hlavním podnětem Comtových úvah a na niž prakticky ve všech svých dílech přímo nebo zprostředkovaně reagoval. Tyto reakce byly rovněž modifikovány Comtovými životními osudy, jež sice neměly na teoretické práce tohoto autora rozhodující vliv, nicméně v některých etapách jeho tvorby posilovaly jistě její motivy takovým způsobem, že je nelze ignorovat.(4) Mám konkrétně na mysli jeho setkání, dlouhodobou spolupráci a nakonec roztržku se Saint-Simonem, ústící v doživotní vzájemné nepřátelství, prakticky celoživotní existenční problémy pramenící z toho, že Comte nikdy neměl pravidelný a jistý zdroj příjmů a marně usiloval o akademickou kariéru na některé z francouzských vysokých škol a konečně jeho nešťastné, nakonec rozvedené manželství s bývalou prostitutkou Karolinou Massinovou a naopak hluboké přátelství s Clotildou de Vaux, které však trvalo pouze rok, protože Clotilda de Vaux zemřela.

První polovina 19. století byla ve vývoji Francie mimořádně závažným a zároveň nesmírně rozporným obdobím. Velká francouzská revoluce na konci osmnáctého století vytvořila všechny základní předpoklady umožňující rozvoj kapitalistického výrobního způsobu. Francouzská buržoazie dosáhla v ekonomické oblasti svých cílů, tj. odstranění feudálních výrobních vztahů brzdících či dokonce znemožňujících rozkvět nových výrobních sil. V politické oblasti probíhá však složitý zápas o státní formu, v jaké bude další vývoj francouzské společnosti pokračovat. Potvrzuje se zde jedna ze základních marxistických tezí, že politické instituce, obdobně jako všechny další nadstavbové složky, nejsou bezprostředním a přímým odrazem výrobních vztahů, ale konstituují se ve složitém procesu střetávání nejrůznějších vlivů, mezi nimiž například tradice starého myšlení a starých institucí hraje nezanedbatelnou úlohu, a rozhodující

(4) Otázka vlivu osobních osudů teoretiků společnosti na obsah jejich děl by rozhodně stála za hlubší sociologickou a sociálně psychologickou analýzou, i když by nepochybně byla značně náročná. Domnívám se ovšem, že i bez hlubší teoretické reflexe lze vyslovit názor, že po této stránce existují mezi jednotlivými mysliteli značné rozdíly. Comte však patří jednoznačně mezi ty autory, jejichž osobní osudy mohou k pochopení jejich teoretické tvorby přispět.

role základny (mezi jejímiž stránkami ostatně rovněž existují rozpory) se pro-
sazuje velmi složitě a až v poslední instanci.

Ve francouzském politickém životě první poloviny devatenáctého století se
to projevovalo velmi názorně neuvěřitelně častým střídáním politických fo-
rem, počínaje už koncem osmnáctého století direktoriem, přes konzulát, cí-
sařství, restauraci, červencovou monarchii, druhou republiku až po druhé cí-
sařství, přičemž přechody mezi těmito formami byly nejednou výrazně ovliv-
něny nebo dokonce přímo vyvolány válečnými konflikty či revolučními vý-
buchy.

Je to období vyznačující se těmito hlavními sociálně třídními a ideovými
rysy:

1. Základním třídním konfliktem zůstává konflikt mezi šlechtou, která se
vrátila k moci, a mezi buržoazií, která ztělesňuje fundamentální znaky nové
formující se kapitalistické společnosti i podstatné principy existujících po-
měrů vytvořených revolucí. Buržoazie se již v podstatě konstituovala jako
nová ekonomicky panující třída, v oblasti politické a ideologické probíhá však
i nadále ostrý třídní boj o charakter nových politických institucí i o ideologic-
ký profil nové společnosti.

2. Přitom představy uvnitř obou hlavních vzájemně bojujících tříd o tom,
jak by ono nové politické a ideové uspořádání společnosti mělo vypadat, ne-
jsou jednotné. Po této stránce existují rozdíly jak uvnitř šlechty, tak uvnitř
buržoazie. Paleta názorů je zde velmi pestrá a dochází k jejich paradoxnímu
prolínání v tom smyslu, že někteří představitelé šlechty jsou ochotni svůj
tradicionalismus doplnit jistými rysy buržoazního liberalismu, zatímco někteří
představitelé buržoazie neváhají utilitarismus a liberalismus obohatit o prvky
tradicionalismu a doktríny konzervativních myslitelů. Obojí v zájmu upevnění
svých třídních pozic v nových podmínkách.

3. Zároveň se postupně stává stále významnějším politickým činitelem po-
četné rostoucí proletariát. Šlechta i buržoazie s ním ve vzájemných střetnutích
musejí počítat. Obě se jím cítí být ohroženy, zároveň se však obě snaží využít
jeho síly. Poměr k proletariátu se stává klíčovou otázkou zejména pro ideology
buržoazie. Do popředí se dostávají diskuse o socialismu a polemiky s ním. So-
cialismus je však zatím reprezentován hlavně pouze svou utopickou formou.

4. V ideologické oblasti je nejcharakterističtější skutečností to, že tradiční
náboženství postupně ztrácí všeobecnou podporu a důvěru, zejména proto, že
se zdiskreditovalo svým apologetickým vztahem vůči šlechtě a obnovené mo-
narchii. Naproti tomu neobyčejně vzrůstá vliv a prestiž vědy, s níž jsou zejmé-
na v některých společenských skupinách spojovány naděje na vyřešení všech
klíčových otázek života člověka i společnosti.

Paradoxy Comtova vztahu k buržoazii

Všechny tyto skutečnosti a události musely nutně probouzet u lidí, kteří je
prožívali, pocity nejistoty, neklidu či dokonce chaosu. Z tohoto pocitu se rodí
i základní motiv Comtova teoretického systému, jímž je snaha vyvést fran-
couzskou společnost z chaotického stavu, reorganizovat ji na základě nové
vědy o společnosti, charakterizovaná nejlapidárněji dvěma základními comtov-
skými hesly pořádku a pokroku. Protože doba byla plná paradoxů, nelze se
divit, že i její odraz v díle autora, jehož teoretické i metodologické nástroje
analýzy byly nutně z gnozeologických i třídních důvodů omezené, má velmi
často paradoxní podobu, projevující se například ve zmíněném úsilí smířit
takové kategorie, jakými jsou pořádek a pokrok.

Comte byl přesvědčen, že Francouzská revoluce splnila v dějinách významné poslání tím, že smetla starý řád, založený na principech, jež on sám považoval za nesprávné především proto, že to byly vědě odporující principy teologické a metafyzické (tj. spekulativní). Úloha této revoluce byla však pouze destruktivní. Postrádala totiž takovou teorii, která by byla s to na troskách starého systému budovat novou společnost, jež by se vyvarovala chyb minulosti. Za největší nedostatek své doby považuje proto Comte absenci teoretické soustavy, jež by tuto úlohu mohla splnit. Veškeré jeho úsilí je zaměřeno na její vytvoření. Comte je přesvědčen, že v politické oblasti směřuje Francie k republikánskému uspořádání. Královské vlády považuje za anachronismus, s nímž je třeba skoncovat. Má však obavy, aby se republikánské zřízení nepřeměnilo v tyranii, jak se to podle jeho mínění stalo v období Velké revoluce. I proti tomu má být lékem jeho nová teorie, která bude obsahovat mimo jiné takové politické směrnice, jež toto nebezpečí vyloučí.

Comte v souladu se svým v podstatě idealistickým světovým názorem i se specifickým pojetím periodizace dějin necharakterizuje ovšem svou dobu jako přechod od feudalismu ke kapitalismu, vyvolaný především změnami v oblasti výrobního způsobu, nýbrž jako zanikání tzv. teologické a vojenské středověké společnosti, sjednocované transcendentní vírou vykládanou katolickou církví. Zatímco teologický způsob myšlení byl charakteristický pro společnost, v níž převažovala válečná a vojenská aktivita a jejímiž rozhodujícími činiteli byli tudíž vojáci, nový typ společnosti, který se teprve těžce rodí, je typ vědecký. Způsob myšlení charakteristický pro tuto společnost je způsob myšlení vědců. Vědci v tomto smyslu nahrazují podle Comta kněží a teology jako sociální kategorie, které tvoří intelektuální a morální základ sociálního řádu. Obdobně tzv. průmyslníci v širokém slova smyslu, tj. podnikatelé, ředitelé továren a bankéři, nahrazují v rodící se nové společnosti vojáky.

Comtovo úsilí o vytvoření nové teoretické soustavy, jejíž absenci tak dramaticky prožívá, je přesným odrazem potřeb pocitovaných v ideologické oblasti francouzskou porevoluční buržoazií. Poslední nejvýznamnější ideologií před-revoluční buržoazie ve Francii bylo osvícenství. To pomáhalo velký revoluční výbuch připravovat a dalo mu rovněž jeho ideovou tvář. A i když určité prvky osvícenské tradice se uchovávají i v názorech porevoluční buržoazie, nemůže tato teoretická soustava v nových podmínkách už buržoazii vyhovovat. Buržoazie už nepotřebuje ani osvícenské revoluční heslo rovnosti, ani teorii suverenity lidu, ani heslo svobody, pokud je chápáno tak, že v jeho jménu mají být probojovávány vedle čistě formálních práv i požadavky sociálního osvobození, a ani konečně učení o přirozených právech individua. Naopak, buržoazie ústy a díly svých ideologů musí proti všem těmto svým bývalým heslům, teoriím a učením kriticky vystupovat, poněvadž jejich důsledné domyšlení a konsekventní realizace by přímo ohrozila její postavení ekonomicky a postupně i politicky panující třídy. Ne náhodou revoluční obsah těchto hesel a teorií přebírá proletariát a v kriticky přepracované podobě se některá z nich stávají složkami marxistické teorie.

Hlavní složky buržoazie se postupně vzdávají i základní teze osvícenství, že rozhodující stránkou přístupu člověka k řešení jakékoli otázky teoretického i praktického života je rozumová analýza, před níž neobstojí žádná pověra, předsudek, tabu a slepá víra. Tou měrou, jak si buržoazie jako nová panující třída vytváří své vlastní „nedotknutelné“ principy ekonomické a politické vlády, mezi nimiž vůdčí úloha připadá principu soukromého vlastnictví výrobních prostředků, musí přípustnost neomezené racionální analýzy všech stránek společenského života opustit. Rozum ztrácí v ideologické a metodologické

výbavě buržoazie své ústřední postavení, je doplňován a někdy dokonce nahrazován citem a vírou.

Všechny tyto obecné tendence buržoazního porevolučního myšlení, jež jsme zde mohli naznačit jen velmi obecně a v jistém smyslu schematicky⁽⁵⁾, našly svůj až překvapivě přesný výraz v Comtově sociologii. Comtův celkově záporný vztah k osvícenské filozofii, jímž jsou koneckonců podmíněny i všechny konkrétní výhrady tohoto autora k jejím jednotlivým stránkám a tezím, plyne především z toho, že osvícenství bylo podle něho pouze negativní, kritickou myšlenkovou soustavou, určenou k destrukci, zatímco nová situace vyžaduje, aby byla vytvořena pozitivní filozofie, jejímž cílem by bylo organizování společnosti [Comte 1909 : 51].

Comte kritizuje například heslo suverenity lidu. Veškerá přímá účast lidu na politické vládě a v rozhodnutích týkajících se sociálních záležitostí může podle něho v novověku odpovídat pouze revoluční situaci. Prodloužena až do konečného období, jak nazývá společnost vybudovanou na pozitivistických základech, by nabyla anarchického charakteru, pokud by nebyla svou podstatou zcela zdánlivá [Comte 1851 : 134].

Obdobně Comte odmítá pojem přirozených práv člověka. Výraz právo musí být podle něho z jazyka politiky odstraněn stejně jako výraz příčina z jazyka filozofie. Označuje jej za pojem teologicko-metafyzický, nemorální a anarchický. V pozitivním stadiu, které neuznává žádné nebeské síly, zaniká pojem práva neodvolatelně. Každý má povinnosti, a to vůči všem, ale nikdo nemá žádné právo ve vlastním slova smyslu. Správné osobní záruky vyplývají pouze z této všeobecné vzájemnosti povinností, která je morálním ekvivalentem starých práv, ačkoli neznemená, jako ona, vážná politická nebezpečí. Jinak řečeno, nikdo nemá jiná práva kromě práva plnit svou povinnost. Jedině tak může být politika nakonec skutečně podřízena morálce [Comte 1851 : 361].

Pro Comta jsou nepřijatelná i osvícenská hesla svobody a rovnosti, mimo jiné už proto, že je mezi nimi rozpor, což neumožňuje na jejich základě vytvořit jakoukoli skutečnou organizaci. Svobodný vývoj podle něho nutně vede k vytváření rozdílů především duševních a morálních. Ve jménu rovnosti je prý tudíž třeba potlačovat vývoj [Comte 1851 : 378].

Známa osvícenská hesla, s nimiž šla buržoazie do boje proti feudalismu a která jí pomáhala zvítězit v revoluci a nastolit nový sociálně politický řád, nahrazuje Comte, jak již bylo uvedeno, plně v intencích porevoluční buržoazie hesly pořádek a pokrok. „Vždy se budu pyšnit tím“, píše, „že jsem tuto devizu vytvořil a hlásal“ [Comte 1851 : 104]. Pořádek je podle něho trvalou podmínkou pokroku, pokrok je stálý cíl pořádku. Pozitivismus přímo ukazuje, že pokrok lidstva vždy a prostě spočívá v rozvíjení základního pořádku obsahujícího nutně počátek všech nových pokroků. Správná teorie naší přirozenosti, ať individuální, nebo kolektivní, ukazuje, že průběh jakýchkoli našich přeměn může být pouze evoluční a neobsahuje žádné tvůrčí akty. V souladu s touto zásadní totožností se pokrok zase stává projevem pořádku. Proto jeho analýza může dostatečně charakterizovat tento podvojný pojem, na němž je založeno jak vědění o dovednosti života ve společnosti, tak i sama tato dovednost [Comte 1851 : 106].

Je vskutku těžké představit si lepší ideologický argument pro zachování buržoazního statu quo a přitom neodvrhnout již zakořeněnou a těžko argumenty odvolávajícími se na vědu vyvratitelnou ideu pokroku. Ta část buržoazních teoretiků, která se ani v dalším vývoji hesla pokroku nevzdala, v pod-

(5) Zatím nejhlubší marxistickou analýzu těchto tendencí v naší literatuře obsahuje kniha J. Popelové [Popelová 1968 : 21–28].

statě už nikdy tuto comtovskou argumentaci nepřekonala a s pochopitelnými dobovými korekturami se k ní hlásí dodnes. Pokrok je možný, ale jen v rámci daném zcela konkrétním společenským pořádkem, tj. kapitalistickými výrobními vztahy.

Jestliže jsme napsali, že v Comtově díle se obráží rovněž odpor porevoluční buržoazie k osvícenskému racionalismu, pak to neznamená, že význam rozumové stránky v životě individua a společnosti tento autor úplně popírá. Comte, který programově buduje svůj filozofický systém jako vědecký, se neustále odvolává na závěry a metody přírodních věd, je z tohoto hlediska scientistou a nemůže tudíž úlohu rozumu eliminovat. Jde však o to, že rozum má své hranice, a to jak pokud jde o schopnost odpovídat na otázky, jež Comte prohlašuje za metafyzické, a tudíž nesprávně položené (například na otázku podstaty jevů a světa jako celku, na otázku kauzálních souvislostí apod.), tak pokud jde o vliv na individuální i kolektivní lidské jednání. Proto Comtovi tolik záleží na tom, aby pozitivismus nebyl jen věcí rozumu, ale rovněž citu a víry. Hned na prvních stránkách svého významného díla *Pojednání o celku pozitivismu* z roku 1848, které můžeme chápat jako spojující článek mezi převážně scientistickým *Kursem pozitivní filozofie* a převážně moralizátorským *Systémem pozitivní politiky*(6), píše: „Každý dobře připravený čtenář bude moci sám zjistit, že nová obecná doktrína, která jak se stále zdá, je schopna uspokojit rozum, je svou podstatou neméně příznivá citu a dokonce představivosti“ [Comte 1851 : 1].

Z uvedeného je zřejmé, že Comte ze všech buržoazních ideologů své doby nejlépe (i když ne zcela uvědoměle) vyjádřil, jakou teorii společnosti porevoluční buržoazie potřebuje, jinak řečeno, jaká teorie jí může nejlépe sloužit. A vyjádřil to dříve a lépe, než si to v celé šíři a ve všech důsledcích uvědomila převážná část příslušníků buržoazie samé, což vedlo k tomu, že během svého života touto třídou nebyl akceptován a dostával se s jejími představiteli do častých ideových i politických konfliktů(7).

Comte se totiž domníval, že je třeba vytvořit nové učení, zejména nové pojetí společnosti(8), z něhož by zmizela myšlenka revoluční změny a byla nahrazena tezemi obhajujícími základní výsledky, k nimž dospěla revoluce, to znamená zejména svržení šlechty jako politicky panující třídy a vytvoření podmínek pro rozvoj nových výrobních sil, tj. především průmyslové výroby.

(6) Ne náhodou z něj roku 1851 učinil úvod k *Systému pozitivní politiky*.

(7) Comte byl totiž v pravém slova smyslu ideolog, tedy myslitel, který vytvářel svou teoretickou soustavu „sice s vědomím, avšak s vědomím falešným“ [Marx-Engels 1975 : 116]. Byl přesvědčen, že je tvůrcem nové vědy o společnosti, nezávislé na jakýchkoli třídních zájmech, založené pouze na zjistitelných a ověřitelných faktech a stejně exaktní a sloužící celé společnosti jako přírodní vědy. Objektivně však jádro jeho teorie, jak jsme již uvedli, vyjadřovalo zájmy porevoluční buržoazie. Byl tedy ideologem této třídy, ale nebyl si toho vědom. Na druhé straně si toho však tehdy nebyla vědoma ani sama buržoazie. Ani ona zprvu nechápala, že právě Comtovy názory nejlépe vyjadřují její zájmy. Tento paradox byl způsoben mimo jiné tím, že tvorba ideologa se vždy zcela nekryje se zájmy třídy. V něčem je překračuje, v něčem se od ní odchyluje. To je půda, na níž může docházet mezi třídou a ideologem dočasně k nedorozuměním a konfliktům. Tento poznatek se vztahuje i na otázku poměru Comta a porevoluční buržoazie.

(8) V tom měl Comte obecně vzato pravdu. Doba byla vskutku zralá pro vytvoření vědy o společnosti, která by svou exaktností, metodologickou výbavou i praktickou užitečností byla srovnatelná s rozvinutějšími a v praxi uplatnitelnými přírodními vědami. Protože však k výstavbě této vědy přistoupil koneckonců z pozic třídy, která už neměla zájem na důsledném poznání podstaty společnosti, volil tomu odpovídající teoretická a metodologická východiska, a tím si cestu k vytvoření skutečné vědy o společnosti uzavřel.

Comte je tedy zejména a hlavně apologet nově vytvořených poměrů, avšak apologet značně specifický. Jde totiž o to, že k režimu, který byl na troskách feudálního systému vytvořen, má řadu výhrad. Právě tato kritičnost vůči daným poměrům byla příčinou mnoha nedorozumění mezi Comtem a třídou, jejímž ideologem koneckonců objektivně byl.

Comte z hlediska dlouhodobých zájmů buržoazie správně postihl (i když to zřejmě u něho nebyl postřeh plně uvědomělý), že v době počínajícího rozkvětu přírodních věd a rostoucí prestiže vědeckého myšlení vůbec nemůže jít o apologetiku ve starém, feudálním, převážně tradičně náboženském pojetí, ale o apologetiku „vědeckou“ a na „faktech“ založenou. Jeho teorie plnila jak funkci apologetickou, tak částečně i funkci poznávací. Byla nejen obhajobou stávajících kapitalistických poměrů, ale zároveň i nástrojem jejich reformy, což je jediný způsob, jak do jisté míry a dočasně eliminovat příčiny výbuchu nespokojenosti proletářských mas a oddalovat socialistickou revoluci.

Spojením těchto dvou funkcí — apologetické a poznávací — v rámci jedné teorie vykonal Comte pro buržoazii nejcennější službu. Vytvořil tak obecný program nové vědy o společnosti, tj. sociologie. Nestal se zakladatelem buržoazní sociologie hlavně proto, že vytvořil sám název sociologie, ani proto, že by se jeho společenská teorie a metoda zásadně lišila od toho, co tu bylo dříve, že by byla důsledně protispekulativní, založená na faktech a „vědecká“, ale proto, že v sobě zatím nejlépe spojovala ony dva základní požadavky porevoluční buržoazie na sociální teorii.

Právě v důsledku tohoto spojení však Comte zůstal ve své době nepochopen a nenalezl ohlas ani u představitelů hlavních ideových proudů doby, tj. liberalismu, konzervatismu a socialismu. Pro liberály byl příliš konzervativní, pro konzervativce příliš pokrokový a socialisté různých odrůd nesouhlasili s jeho apologetikou soukromého vlastnictví a s odporem k zásadním změnám.

Třída, jejímž byl ideologem, jej pochopila a k základním rysům programu jeho sociologie se přihlásila teprve tehdy, když upevnila své postavení ekonomicky panující třídy také v oblasti politické a ideologické. Teprve poté uznala, že nejučinnější a nejjistější je taková apologetika, která zároveň připouští jisté prvky kritičnosti ve vztahu k vlastnímu systému i k vlastní třídě. Na tomto principu jsou dnes založeny v podstatě všechny významné buržoazní sociologické směry. Před časem bylo u nás výstižně napsáno, že v nich „tradiční comtovská apologetika (...) žije v moderních formách, avšak s nezměnným obsahem“ [Houška 1978 : 83].

Gnozeologické příčiny paradoxů Comtovy sociologie spočívaly v tom, že Comte ve svém díle spojoval postoje, hodnoty a poznávací postupy, jež byly součástí různých světových názorů a myšlenkových struktur. Jeho obdiv ke středověku (ovšem značně idealizovanému), v němž spatřoval vzor organizované společnosti, založené na tom, že světská a duchovní moc jsou v rovnováze a ideová jednota složek společnosti je zajišťována všeobecně uznávaným křesťanským náboženstvím, jej vedl k tomu, aby se snažil prosadit tyto principy, byť v příslušně upravené podobě, i ve společnosti založené na jím stanovených nových zásadách. Zároveň však byl přesvědčen, že v této společnosti musejí hrát rozhodující úlohu věda a průmyslový rozvoj, tedy faktory, které středověk buď neznal vůbec, nebo pouze v zárodečné podobě a jež se vyvinuly právě v opozici vůči středověkému světovému názoru i realitě a v boji s nimi.

Není proto náhodou, že řada autorů [například Skarga 1966 : 134] poukazuje na to, že v Comtově učení se prolínal pozitivistický systém s romantickými prvky, v němž kritika teologie a metafyziky šla ruku v ruce s novým náboženstvím. V této podobě nemohl být jako celek v době svého vzniku

буржуазии podporován, neboť ta vyznávala především realismus a scientismus a měla odpor k romantické exaltaci a sentimentalismu. Z Comtova systému buržoazie převzala pouze to, co odpovídalo jejím potřebám a názorům. Teprve v takovéto přetvořené a selekci poznamenané podobě uznala až řadu let po Comtově smrti jeho dílo, včetně sociologie, za své.

Literatura

- Abel, T.: *The Foundation of Sociological Theory*. New York, Random House 1970.
- Antonovič, I. I.: *Buržuaznaja sociologičeskaja téorija. Kritičeskij očerk osnovnych napravlenij, koncepcij, katégorij*. Časť I. Etapy evoljucii. Minsk, Vyšejšaja škola 1980.
- Aron, R.: *Les étapes de la pensée sociologique*. Paris, Gallimard 1967.
- Comte, A.: *Discours sur l'esprit positif*. Paris 1909.
- Comte, A.: *Sociologie*. Praha, Orbis 1927.
- Comte, A.: *Système de politique positive*. Paris 1851.
- Gouldner, A. W.: *The Coming Crisis of Western Sociology*. London, Heinemann 1972.
- Golosenko, I. A.: *Istoričeskije suďby idéj Oggusta Konta: transformacija pozitivizma v russkoj sociologii XIX–XX vekov*. In: Sociologičeskije issledovanija 1982, č. 4, s. 146–152.
- Houška, J.: *Ke zrodu protirevoluční tradice buržoazní sociologie*. In: Sociológia 1978, č. 1, s. 79–88.
- Kon, I. S.: *Pozitivizm v sociologii*. Leningrad 1964.
- Marx, K. — Engels, B.: *Spisy* 39. Praha, Svoboda 1975.
- Ojzerman, T. I.: *Problemy istoriko-filosofskoj nauki*. Moskva, Mysl 1982.
- Osipovová, J. V.: *Auguste Comte a vznik pozitivistické sociologie*. In: Dějiny buržoazní sociologie 19. a začátku 20. století. Praha, Svoboda 1982, s. 26–47.
- Popelová, J.: *Rozpad klasické filozofie*. Praha, Svoboda 1968.
- Rainko, S.: *Marxismus a jeho kritici*. Praha, Svoboda 1979.
- Sedláček, J.: *Soudobý marxistický sociolog a dějiny buržoazní sociologie*. In: Sociologický časopis 1979, č. 5, s. 461–472.
- Skarga, B.: *Comte*. Warszawa, Wiedza Powszechna 1966.
- Skarga, B.: *Wstęp*. In: A. Comte: *Rozprawa o duchu filozofii pozytywnej*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1973, s. VII–XLII.
- Szacki, J.: *Historia myśli socjologicznej. Część pierwsza*. Warszawa, Państwowe Wydawnictwo Naukowe 1981.

Резюме

Я. Седлачек: Парадоксы социологии Конта

Статья является попыткой марксистско-ленинского анализа некоторых основных парадоксов, которыми отличается творчество О. Конта. Автор исходит из тех парадоксов творчества Конта, которые наметил еще Ф. Энгельс в своем письме Ф. Тённису от 24 января 1895 г., и указывает на дальнейшие парадоксы. Он включает в них факт, что Конт создавал свое учение как инструмент борьбы против остатков «старого режима», но, одновременно, он осознавал и некоторые недостатки «нового режима», т. е. капитализма. Далее то, что Конт как к социальной опоре своей теории любил обращаться к пролетариату, однако, историческую миссию этого класса он усматривал только в ее моральном воздействии. Дальнейший парадокс состоит в стремлении Конта к точности и научности, которое, однако, сопровождается спекуляциями, утопизмом, профетизмом и стремлением к созданию новой религии. Другим парадоксом является то, что Конт был сторонником гносеологического минимализма, «низкого» изучения фактов, одновременно, однако, он был в определенном смысле максималистом, ибо его целью было разработать исчерпывающую систему включающую все человеческое познание. В конечном счете парадоксальной является и судьба творчества Конта после того, как его автор умер.

Статья стремится объяснить источник этих парадоксов, именно путем анализа социально-политической обстановки и идейной атмосферы, на которую Конт в своем творчестве отзывался, и далее тем, как эти реакции были модифицированы и судьбой Конта.

Основное внимание автор обращает на парадоксы отношения Конта к буржуазии, вытекавшие, в первую очередь, из того, что Конт, будучи объективно несомненным идеологом этого класса, предъявлял к нему, однако, одновременно претензии и в своем творчестве он связывал установки, ценности и познавательные методы разных мировоззрений и идейных структур, что вело к тому, что в течение своей жизни он не был принят буржуазией и попадал в частые идейные и политические конфликты с ее представителями. Из системы Конта буржуазия черпала только то, что соответствовало ее потребностям и мнениям. Только в таком преобразованном и отмеченном селекцией виде она признала только много лет спустя после смерти Конта его творчество, включая социологию, своим.

Summary

J. Sedláček: Paradoxes of Comte's Sociology

The paper brings an attempt at a Marxist-Leninist analysis of some basic paradoxes characterizing the work of A. Comte. It starts with those paradoxes in Comte's writings that were already pointed out in F. Engels' letter to F. Tönnies of January 24th, 1895, and goes on to disclose still other paradoxes. One of them is the fact that Comte was working out his doctrine as a tool of the struggle against survivals of the "old régime" but was simultaneously aware of some drawbacks of the "new régime", i.e. capitalism. In this connection it was also pointed out that Comte liked to turn to the proletariat for support of his theory in spite of his conviction that the historical mission of this class is limited to its moral function only. A further paradox lies in Comte's aspiration for exactness and scientific methods — this, however, is accompanied by speculations, utopianism, propheticness, and efforts to create a new religion. It is another paradox that Comte was an advocate of gnoseological minimalism, of an "uninspired" examination of facts, while in a certain sense he was a maximalist, cherishing the ambition to work out an exhausting system comprising all human knowledge. Finally, the very fate of Comte's works after their author's death is paradoxical.

The paper attempts to throw light upon the source of these paradoxes by analyzing the sociopolitical situation and intellectual atmosphere on which Comte reacted in his writings, and also by showing how these reactions were modified by Comte's very life path.

Particular attention is paid to the paradoxes of Comte's relation to the bourgeoisie; these largely appeared in consequence of the fact that Comte was objectively beyond doubt an ideologist of this class but simultaneously entertained certain reservations against it. In his works he combined attitudes, values and cognitive procedures of various world outlooks and intellectual structures. All this was conducive to his nonacceptance by the bourgeoisie during his lifetime, and to frequent ideal and political conflicts with its representatives.

The bourgeoisie took over from Comte's system only that which was conformable to its needs and views. It was only in such a modified form based on selection, that the bourgeoisie acknowledged Comte's work, inclusive of his sociology, many years after his death.